

Ks. DARIUSZ SZTUK SDB

UKSW, Warszawa, ORCID 0000-0001-6713-2241

JEDYNOŚĆ BOGA JAKO ŹRÓDŁO JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN „W CHRYSZTUSIE” (GA 3,20. 28). PRZESŁANKI EGZEGETYCZNO-RETORYCZNE

Paweł Apostoł jako Hebrajczyk z Hebrajczyków umieszcza w argumentacji swoich listów wątki i figury, które dzięki swojemu wykształceniu w Prawie ojców stanowiły o jego tożsamości jeszcze w judaizmie (zob. Dz 22,3), ale też stały się motywami przekonywania względem wszystkich, którzy właśnie z judaizmu się wywodzili. Z drugiej zaś strony – jako ten, któremu objawił się Chrystus, miał opowiedzieć o nowości wiary i życia „w Chrystusie” (zob. Dz 26,12-18) wszystkim tym, którzy wkroczyli na drogę wiary i potrzebowali umocnienia oraz wskazówek do zrealizowania się w pełni w nowym życiu i postępowaniu „według Ducha” (Ga 5,25). Wzmiankowany tutaj kunszt św. Paweł ujawnia się w umiejętności tworzenia *dispositio* Listu do Galatów, w którym musiał stawić czoła tezom tzw. *iudaizzantes*, przybyłym do krainy ewangelizowanej przez niego i wprowadzającym niemały zamęt w umysłach Galatów, którzy na koniec zaczęli przyjmować „inną ewangelię” (Ga 1,6-9). Stąd wyczuwalny już w pierwszych akapitach omawianego listu bunt Apostoła i jego przeciwstawienie odchodzeniu od „prawdy Ewangelii” samych Galatów (por. Ga 2,5). By stawić czoła domniemanym oponentom i zrodzić na nowo adresatów (Ga 4,19), Apostoł zaangażował się całym sobą, by słowem nakreślić w sercach Galatów ikonę Jezusa Chrystusa ukrzyżowanego (por. Ga 3,1). Skuteczność oratora i pisarza

REV. DARIUSZ SZTUK SDB

UKSW, Warszawa, ORCID 0000-0001-6713-2241

**THE UNITY OF GOD AS THE SOURCE
OF THE UNITY OF CHRISTIANS
“IN CHRIST JESUS” (GAL 3:20.28). EXEGETICAL
AND RHETORICAL PREMISES**

As a Hebrew of the Hebrews, the Apostle Paul places in the argumentation of his letters themes and figures which, thanks to his background in the Law of the Fathers, constituted his identity back in Judaism (see Acts 22:3), but also became motifs of conviction towards all those who had just descended from Judaism. On the other hand, as the one to whom Christ had revealed himself, he was to tell of the newness of faith and life “in Christ” (see Acts 26:12-18) to all those who had embarked on the journey of faith and needed strengthening and guidance to realise themselves fully in the new life and conduct “according to the Spirit” (Gal 5:25). St Paul’s mastery, mentioned here, is revealed in his ability to compose the *dispositio* of the Letter to the Galatians, in which he was confronted with the theses of the so-called *iudaizzantes*, who came to the land he was evangelising and created considerable confusion in the minds of the Galatians, who eventually began to accept ‘another gospel’ (Gal 1:6-9). Hence the Apostle’s palpable rebellion in the very first paragraphs of the letter in question and his opposition to the Galatians’ own departure from “the truth of the gospel” (cf. Gal 2:5). In order to confront his presumed opponents and to re-generate his addressees (Gal 4:19), the Apostle committed himself with his whole self to outlining in

zarazem widoczna jest w szacie retorycznej oraz w bogactwie odniesień do tła Starego Testamentu również w dosyć złożonym w treści rozdziale trzecim Listu do Galatów, w którym Apostoł podejmuje tematykę Prawa, dziedzictwa i obietnicy, by unaocznić adresatom listu, że to oni są potomstwem Abrahama.

W niniejszym artykule uwidoczniona zostanie przede wszystkim nośność przesłania o jedyności Boga i jedności chrześcijan w Chrystusie, które to wyrażone są przez Apostoła za pomocą greckich liczebników *henos* i *heis* oraz retorycznej *dispositio* tej części Listu do Galatów, a w szczególności w perykopach Ga 3,19-20 oraz 3,26-29.

O JEDYNOŚCI BOGA W GA 3,19-20

W Ga 3,15-18 Paweł wykazał, że Prawo nie mogło zmienić tego, co Bóg obiecał wcześniej Abrahamowi. Obietnice Boże były w pełni prawomocne jeszcze przed nadaniem Prawa i takimi były, gdy ono zaczęło obowiązywać. Pytania, które Apostoł zadaje w Ga 3,19 i odpowiedzi właściwe dla stylu diatryby oddają w sposób zwięzły oryginalną myśl na temat Prawa. W przypadku argumentacji prowadzonej w tym miejscu, przesłanki wzięte są z tradycyjnego dziedzictwa żydowskiego, do którego należały: ogłoszenie Prawa poprzez aniołów i pośrednika. Wydaje się, że Apostoł użył tutaj techniki retorycznej zwanej *amplificatio*, poprzez którą dokonał porównania między *nomos* i *epangelia*¹: Prawo było dodatkiem ze względu na grzechy, ze względu na przyjscie potomstwa, któremu została złożona obietnica. Zostało ono ogłoszone przez podwójne pośrednictwo, zaś obietnica została złożona przez Boga bezpośrednio Abrahamowi. Wniosek z rozumowania przeprowadzonego przez

¹ *Amplificatio* inwencyjna zakłada celowe nagromadzenie dowodów, pobudek, okoliczności tworzących „szkło powiększające” retorycznej perswazji. Por. M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998², s. 78-79; H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990³, §401. Autor podaje następujące zestawienie progresywne różnych form *amplificatio*: *incrementum, comparatio, ratiocinatio, congeries*.

words the icon of Jesus Christ crucified in the hearts of the Galatians (cf. Gal 3:1). The effectiveness of the orator and writer at the same time is evident in the rhetorical style and the wealth of references to the Old Testament background also in the rather complex third chapter of the Letter to the Galatians, in which the Apostle deals with the Law, the inheritance and the promise in order to demonstrate to the letter's addressees that they are the offspring of Abraham.

This article will highlight first and foremost the message of the singularity of God and the unity of Christians in Christ, both of which are expressed by the Apostle using the Greek numerals *henos* and *heis* and the rhetorical *dispositio* of this part of the Epistle to the Galatians, particularly in the pericopes Galatians 3:19-20 and 3:26-29.

ON THE UNITY OF GOD IN GALATIANS 3:19 -20

In Galatians 3:15-18 Paul demonstrated that the Law could not change what God had previously promised to Abraham. God's promises were fully legitimate even before the Law was given, and they were so when it came into effect. The questions the Apostle asks in Gal 3:19 and the answers appropriate to the style of the diatribe succinctly convey the original thought on the Law. In the case of the argumentation carried out here, the premises are taken from the traditional Jewish heritage, which included the proclamation of the Law through angels and an intermediary. The Apostle seems to have used here a rhetorical technique called *amplificatio*, through which he made a comparison between *nomos* and *epangelia*:¹ The law was an addition because of sins, because of the coming

¹ Inventive *amplificatio* presupposes a deliberate accumulation of evidence, motives, circumstances that form the 'magnifying glass' of rhetorical persuasion. Cf. M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warsaw 1998, pp. 78-79; H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1993, §401. The author gives the following progressive summary of the various forms of *amplificatio*: *incrementum, comparatio, ratiocinatio, congeries*.

Pawła pozostawiony jest inteligencji słuchaczy, a zaczyna się właśnie od tej ostatniej przesłanki: Bóg jest jeden (i ten sam). Przesłanka ta nabiera wartości sugestywnej (judaistyczny monoteizm) z mocą dowodową. Apostoł odwołuje się do niepodważalnych zasad wiary żydowskiej, *testimonium* odcisniętego w wierze jego interlokutorów, poprzez które przedstawia on wyższość obietnicy Abrahama nad Prawem. Jednocześnie jednak Paweł ratuje lub raczej łagodzi negatywną prezentację Prawa, gdy argumentuje, ponownie za pomocą stylu diatrybicznego, że nie jest ono sprzeczne z obietnicami (w. 21) i że Bóg obietnicy jest tym samym, który dał Prawo (*heis* = ten sam / ten sam, w znaczeniu identyczności).

Pierwsze z ciągu pytań zadanych w tym kontekście, wprowadzone przez spójnik wyjaśniający i metabatyczny *oun* – „zatem”, „więc”², daje do zrozumienia, że Pawłowi wcale nie chodzi o dyskusję na temat natury Prawa, lecz roli, jaką miało ono do spełnienia w historii zbawienia³. Za pytaniem podąża odpowiedź Apostoła składająca się z trzech fraz. W pierwszej z nich: *tōn parabaseōn charin prosetethē* – „ze względu na wykroczenia zostało ono dodane”, czasownik w aoryście strony biernej *prosetethē* – „umieścić blisko”, „dodać” – wskazuje na działanie Boże, którego perspektywą była aktualizacja planu zbawienia, i w którym Prawo miało odegrać właściwą sobie rolę, lecz drugorzędną względem obietnicy⁴. Paradoksalnie brzmi wyrażenie składające się z niewłaściwego przyimka *charin* – „ze względu” w postpozycji oraz dopełniacza *tōn parabaseōn* – „wykroczenia”, „przestępstwa”⁵. Gdyby Apostoł użył

² Por. F. Blass – A. Debrunner – F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, Paideia Editrice, Brescia 1997, §451,1.

³ Por. H.D. Betz, *Galatians. A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia*, Fortress Press, Philadelphia 1979, s. 162; A. Pitta, *Lettera ai Galati* (SdOC 9), Edizioni Dehoniane, Bologna 1996, s. 210.

⁴ Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico* (SBF Analecta 63), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2004, s. 324-325.

⁵ Por. W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, K. Aland – B. Aland (red.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988⁶, ad vocem, kol. 1237.

of the offspring to whom the promise was made. It was proclaimed through a double mediation, while the promise was made by God directly to Abraham. The conclusion of the reasoning carried out by Paul is left to the intelligence of the hearers, and it begins with this last premise: God is one (and the same). This premise takes on suggestive value (Judaic monotheism) with evidential force. The apostle appeals to the indisputable principles of the Jewish faith, a testimonium imprinted in the faith of his interlocutors, through which he presents the superiority of the Abrahamic promise over the Law. At the same time, however, Paul rescues or rather softens the negative presentation of the Law when he argues, once again using a diatribal style, that it is not incompatible with the promises (v. 21) and that the God of promise is the same one who gave the Law (*heis* = the same / the same in the sense of sameness).

The first of a series of questions asked in this context, introduced by the explanatory and metabatic conjunction *oun* – “therefore”, “so,”² implies that Paul is not at all concerned with a discussion of the nature of the Law, but of the role it had to play in salvation history³. The question is followed by the Apostle’s answer consisting of three phrases. In the first: *tōn parabaseōn charin prosetethē* – ‘It was added because of transgressions,’ the verb in the aorist of the passive side *prosetethē* – ‘to place near’, ‘to add’ – points to a divine action whose perspective was the actualisation of the plan of salvation, and in which the Law was to play its proper role, but secondary to the promise.⁴ Paradoxically, it sounds an expression consisting of the improper preposition *charin* – ‘on account of’ in the postposition

² Cf. F. Blass – A. Debrunner – F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, Paideia Editrice, Brescia 1997, §451,1.

³ Cf. H.D. Betz, *Galatians. A Commentary on Paul’s Letter to the Churches in Galatia*, Fortress Press, Philadelphia 1979, p. 162; A. Pitta, *Lettera ai Galati* (SdOC 9), Edizioni Dehoniane, Bologna 1996, p. 210.

⁴ Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico* (SBF Analecta 63), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2004, pp. 324-325.

w tym miejscu słowa „grzechy”, oznaczałoby to, że Prawo zostało wprowadzone, ponieważ ludzie grzeszyli i nie znali właściwej drogi postępowania. Słowo „wykroczenia” oznacza jednak łamanie jakiegoś prawa, z czego można wyprowadzić wniosek, że dopóki nie zostanie uchwalone prawo, nie mogą istnieć przestępstwa będące jego łamaniem (por. Rz 4,15). Wydaje się, że św. Paweł pragnie wykazać, iż celem Prawa było unaocznienie ludziom grzechu i pokazanie im ich prawdziwej kondycji. Według niektórych autorów argumentacja św. Pawła nie odzwierciedla koncepcji pewnej części tradycji judaizmu, dla której *Tora* – Prawo istnieje *ab aeterno* – od zawsze i było zapoznane zarówno przez Adama, jak i Abrahama (por. np. *Ap. Bar 77,15; Ap. Ekd 9,37*)⁶. Myśl Apostoła zdaje się raczej przejawiać tendencje apokaliptyczne⁷, na co wskazuje przede wszystkim kontekst następujących wersetów, w których przekonująco ukazano rolę samego Chrystusa w Historii Zbawienia jako *game changera*, który doprowadził do swoistej „deklasacji Prawa”, bez jego abolicji⁸. W tym kontekście trudne do przyjęcia jest stanowisko Markusa Tiwalda, który optuje za rozróżnieniem właśnie w tej wypowiedzi św. Pawła i uznanie, że jest tutaj mowa o Prawie w sensie kultycznym (*Kultgesetz*), które miało być przekazane przez aniołów i miało obowiązywać do „przyjścia potomka”⁹. W *epistolarium* Pawłowym, a w sposób szczególny w Liście do Galatów *nomos* – „Prawo” odnosi się bowiem do Prawa Mojżeszowego w jego roli, jaką miało do

⁶ Zob. H.L. Strack – P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*. III: *Die Briefe des NT und die Offenbarung Johannis*, Beck, München 1926, s. 204-206.

⁷ Zob. D. Sztuk, *Pomiędzy mnemohistorią i apokaliptyką. Pawłowy obraz kondycji „wyjścia” w Rz 8,18-25. Studium egzegetyczno-teologiczne* (Biblica et Theologica TNFS 5), Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego – Instytut Nauk Biblijnych UKSW, Warszawa 2019, s. 157-162.

⁸ Por. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, s. 211.

⁹ Por. M. Tiwald, *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer Argumentation und biblischer Interpretation* (Herders Biblische Studien 52), Herder, Freiburg im Breisgau 2008, s. 320-321.

and the complement *tōn parabaseōn* – ‘misdemeanours’, ‘offences’.⁵ If the Apostle had used the word ‘sins’ here, it would mean that the Law was enacted because people would sin and not know the right way to act. The word ‘transgressions’, however, implies the breaking of some law, from which it can be deduced that until the Law is enacted, there can be no transgressions which are breaches of the Law (cf. Rom 4:15). It seems that St Paul wishes to demonstrate that the purpose of the Law was to make people aware of sin and to show them their true condition. According to some authors, St Paul’s argument does not reflect the conception of a certain part of the Judaic tradition, for which the *Torah* – the Law has existed *ab aeterno* – since time immemorial and was made known to both Adam and Abraham (cf. e.g. Bar 77:15; Ezra 9:37)⁶. The Apostle’s thought seems rather to manifest apocalyptic tendencies⁷, as indicated primarily by the context of the following verses, which convincingly show the role of Christ himself in the History of Salvation as a game changer, which led to a kind of “declassification of the Law”, without its abolition⁸. In this context, Markus Tiwald’s position, which opts for a distinction in this very statement of St Paul and the recognition that the Law in the cultic sense (*Kultgesetz*) is referred to here, which was to be given by angels and was to apply until the “coming of the descendant”, remains difficult to accept.⁹ For in

⁵ Cf. W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, K. Aland – B. Aland (ed.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988⁶, ad vocem, col. 1237

⁶ See: H.L. Strack – P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. III: Die Briefe des NT und die Offenbarung Johannis*, Beck, München 1926, pp. 204-206.

⁷ See: D. Sztuk, *Pomiędzy mnemohistorią i apokaliptyką. Pawłowy obraz kondycji „wyjścia” w Rz 8,18-25. Studium egzegetyczno-teologiczne* (Biblica et Theologica TNFS 5), Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego – Instytut Nauk Biblijnych UKSW, Warsaw 2019, pp. 157-162.

⁸ Cf. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, p. 211.

⁹ Cf. M. Tiwald, *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer Argumentation und biblischer Interpretation* (Herders Biblische Studien 52), Herder, Freiburg im Breisgau 2008, pp. 320-321.

spełnienia w Historii Zbawienia oraz norm życia, które obowiązują lud Pierwszego Przymierza i odróżniają od innych narodów.

Pewnym doprecyzowaniem dopiero co przedstawionej funkcji Prawa są słowa: *achris hou elthē to sperma, hō epēggeltai* – „aż do przyjścia potomstwa, któremu udzielono obietnicy”. Apostoł wykazuje, że Prawo miało również wyznaczony *terminus ad quem* – czas, do którego miało ono obowiązywać. Samo złożenie, którym się tutaj posłużył nosi znamiona wybrakowania, gdyż w *achris hou* chodzi raczej o *achris tou chronou hou* – „aż do czasu...”¹⁰. Użyty w tej konstrukcji spójnik *achris* w połączeniu w czasownikiem *elthē* w (*coniunctivus* aoryst 3 os. 1. pojedynczej) wyraża granicę czasu wybiegającą w przyszłość względem tej wyrażonej w zdaniu nadrzędnym. Zgodnie z interpretacją chrystologiczną zawartą w w. 3,16 – *sperma* – „nasieniem”, „potomstwem” jest jedna osoba, a mianowicie Jezus Chrystus. W dopowiedzeniu: *hō epēggeltai* – „któremu udzielono obietnicy” kluczową rolę pełni czasownik *epēggeltai* w *perfectum passivum*, któremu przypisuje się znaczenie „przrzekać coś komuś”, „obietcywać”¹¹, a sama forma wskazuje na obietnicę złożoną w przeszłości, której mocodawcą był Bóg i która zachowywała swoją moc. Zatem do czasu przyjścia Chrystusa, Prawo miało zachować swoją funkcję. Gdy powstawał List do Galatów Jezus Chrystus już dawno przyszedł na świat, został ukrzyżowany i powstał z martwych. Paweł zakłada więc jasno określony czas, w którym Prawo miało swoje znaczenie: od jego nadania 430 lat po obietnicy (por. Ga 3,17) do przyjścia Chrystusa.

Kolejnym wyróżnikiem Prawa był fakt, że: *diatageis di' aggelōn en cheiri mesitou* – „ustanowione zostało przez aniołów, ręką pośrednika”. Zawarty w tej wypowiedzi czasownik to imiesłów aoryst

¹⁰ Por. J.H. Moulton – N. Turner, *A Grammar of New Testament Greek*, III: *Syntax*, T.T. Clark, Edinburgh 1963, s. 276.

¹¹ R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1994, ad vocem, s. 210.

Paul's *epistolarium*, and in particular in the Epistle to the Galatians, *nomos* – 'Law' – refers to the Mosaic Law in its role in Salvation History and the norms of life that apply to the people of the First Covenant and distinguish them from other peoples.

Some clarification of the function of the Law just outlined are the words: *achris hou elthē to sperma, hō epēggeltai* – “until the coming of the offspring to whom the promise was made.” The Apostle points out that the Law also had a *designated terminus ad quem* – a final limiting point in time. The very compound he has used bears the mark of a cull, since *achris hou* is more about *achris tou chronou hou* – “until...”¹⁰. The conjunction *achris* used in this construction combined with the verb *elthē* (*coniunctivus aorist* 3rd person singular) expresses a forward-looking temporal boundary relative to that expressed in the supersentence. According to the Christological interpretation of v. 3:16 – *sperm* – the “seed”, the “offspring” is one person, namely Jesus Christ. In the complement: *hō epēggeltai* – “to whom a promise was made”, the verb *epēggeltai* in *perfectum passivum* plays a key role, which is assigned the meaning of “to promise something to someone”¹¹, “to promise”, and the form itself indicates a promise made in the past, whose author was God and which retained its power. By the time the Letter to the Galatians was written, Jesus Christ had long since come into the world, been crucified and risen from the dead. Saint Paul thereby assumes a clearly defined time in which the Law had its meaning: from its bestowal 430 years after the promise (cf. Gal 3:17) to the coming of Christ.

Another distinguishing feature of the Law was the fact that: *diatageis di'aggelōn en cheiri mesitou* – “it was established by angels, by the hand of an intermediary”. The verb contained in this statement is the *aorist* participle of the passive voice of *diatageis*

¹⁰ Cf. J.H. Moulton – N. Turner, *A Grammar of New Testament Greek*, III: *Syntax*, T.T. Clark, Edinburgh 1963, p. 276.

¹¹ R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warsaw 1994, ad vocem, p. 210.

strony biernej *diatageis* (od: *diatassō*) – „rozporządzać”, „dawać wskazania”, „polecać”, „nakazywać”, „ustanawiać”¹². Imiesłów ten dobrze harmonizuje z poprzednią formą czasownikową – również w *passivum*, co niezbicie wskazuje na Boże działanie¹³. Paweł zakłada, że Prawo nie zostało przekazane przez samego Boga, ale przez aniołów, co wyraźnie określa złożenie przyimkowe *dia aggelōn*. Wymaga to jednak wyjaśnienia, ponieważ biblijne księgi: Wyjścia (31,18n) oraz Powtórnego Prawa (4,13n) wyraźnie zakładają, że Bóg Izraela, sam przekazał tablice Prawa bezpośrednio przywódcy swego ludu – Mojżeszowi na Górze Synaj bez żadnego pośrednika. Niektórzy przyjmują, że Apostoł ma tutaj na myśli Pwt 33,2 LXX, gdzie jest mowa o tym, że przy przekazaniu tablic Prawa aniołowie byli z Nim po Jego prawicy. Tekst masorecki Pwt 33,2 nie zawiera jednak żadnej wzmianki o obecności aniołów¹⁴. Tekst ten, trudny do przetłumaczenia i niejasny, mówi jedynie, że po prawicy Boga był ogień płonący [Prawa]. Sformułowanie to było rozumiane przez tłumaczy Septuaginty (por. oprócz Pwt 33,2 LXX także Ps 67,18 LXX), przez autorów żydowskich¹⁵, a w końcu także przez autorów NT (por. Dz 7,38. 53; Hbr 2,2) jako oznaczające, że aniołowie byli w jakiś sposób zaangażowani w przekazanie tablic Prawa. Aspekt, że Prawo nie zostało przekazane Izraelitom bezpośrednio przez ich Boga, jest dodatkowo podkreślony przez fakt, że w przekazaniu wymagało pośrednika, przez którego ostatecznie trafiło do ludu. Pośrednik jest pojedynczą osobą, nie może więc być tożsamy z aniołami. W Starym Testamencie (por. Wj 19,7; 20,19) Mojżesz występuje jako ten, który otrzymał od Boga tablice z Prawem i wystąpił jako pośrednik między Bogiem a Jego ludem, musi zatem być pośrednikiem niewymienionym z imienia przez Pawła. W związku z powyższym, według Pawła

¹² W. Bauer, *Wörterbuch*, ad vocem, kol. 380.

¹³ Por. A.M. Buscemi, *La funzione della Legge nel piano salvifico di Dio in Gal 3,19-25*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 32 (1982), s. 111-112.

¹⁴ Por. R.N. Longenecker, *Galatians*, (WBC 41), Word Books Publisher, Dallas 1990, s. 139-141.

¹⁵ Por. Józef Flawiusz, *Staroz.* 15,136; *Jub* 1,27.29; 2,1-2.

(from: *diatassō*) – “dispose”, “give indications”, “recommend”, “command”, “establish”¹². This participle harmonizes well with the previous verbal form – also in the *passivum*, which irrefutably indicates God’s action¹³. Paul assumes that the Law was not given by God himself, but by angels, which clearly defines the prepositional composition *dia aggelōn*. However, this requires clarification, since the biblical books of Exodus (31:18 ff.) and Deuteronomy (4:13 ff.) clearly assume that the God of Israel himself gave the tables of the Law directly to the leader of his people – Moses on Mount Sinai without any intermediary. Some assume that the Apostle here means Dt 33: 2 LXX, where it is said that at the handing over of the Tablets of the Law, angels were with him at his right hand. However, the Masoretic text Deuteronomy 33: 2 does not contain any mention of the presence of angels.¹⁴ This text, difficult to translate and unclear, only says that at the right hand of God there was a burning fire [of the Law]. This wording was understood by the translators of the Septuagint (cf. besides Dt 33:2 LXX also Ps 67:18 LXX), by Jewish authors¹⁵, and finally also by the authors of the NT (cf. Acts 7:38. 53; Hebrews 2:2) as signifying that angels were somehow involved in the transmission of the Tablets of the Law. The aspect that the Law was not handed down to the Israelites directly by their God is further emphasized by the fact that it required an intermediary in the handover, through which it eventually reached the people. The mediator is a single person, so he cannot be identified with angels. In the Old Testament (cf. Ex 19:7; 20:19), Moses appears as the one who received the Tablets of the Law from God and acted as an intermediary between God and His people; he must therefore be an intermediary not mentioned by name by Paul. Accordingly, Paul claims that the establishment

¹² W. Bauer, *Wörterbuch*, ad vocem, col. 380.

¹³ Cf. A.M. Buscemi, *La funzione della Legge nel piano salvifico di Dio in Gal 3,19-25*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 32 (1982), pp. 111-112.

¹⁴ Cf. R.N. Longenecker, *Galatians*, (WBC 41), Word Books Publisher, Dallas 1990, pp. 139-141.

¹⁵ Cf. Josephus, *Ant.* 15,136; *Jub* 1,27.29; 2,1-2.

ustanowienie Prawa dokonało się z pomocą dwóch pośredników: aniołów i Mojżesza, a zostali oni wymienieni przez autora tych słów, by wykazać jeszcze raz wyższość obietnicy nad Prawem¹⁶.

W Ga 3,20 rzeczownik *mesitēs* – „pośrednik”, „poręczyciel”, „gwarant” przywołuje postać, która staje pomiędzy dwiema, bądź kilku osobami, albo też pomiędzy wielu i jedną osobą z zamiarem pośredniczenia-mediacji między zainteresowanymi stronami. Cała pierwsza część wypowiedzi Apostoła *ho de mesitēs henos ouk estin* jest niejednoznaczna i sprawia trudności w tłumaczeniu. Wydaje się, że cały werset stanowi swoisty dodatek (*parenthesis*) mający za zadanie rozwinięcie myśli o „pośredniku”¹⁷. Wspomniany problem interpretacyjny dotyczy w pierwszym rzędzie rodzajnika *ho*, który może być postrzegany jako ogólny i odnoszący się do „pośrednika” jako takiego, albo też jako anaforyczno-wyróżniający¹⁸. W drugim przypadku następowałoby przywołanie kontekstu w. 3,19 w celu rozszerzenia tematu pośrednictwa. Tak, czy inaczej natrafia się tutaj na drugi problem interpretacyjny dotyczący dopełniacza *henos* – „jednego”, który może się odnosić do rzeczownika *mesitēs* i być interpretowany jako *genitivus possessivus* (w tłumaczeniu należałoby to oddać przez: „ów pośrednik nie jest zatem pośrednikiem jednej osoby”). Druga opcja zakłada odniesienie do czasownika i postrzeganie *henos* jako *genitivus relationis* (wówczas całość przyjmowałaby brzmienie: „ów pośrednik zatem nie jest potrzebny dla jednej osoby”) i ta ścieżka interpretacyjna wydaje się lepiej podkreślać rolę jaką miał do spełnienia *mesitēs* w odniesieniu do stron, ale też potwierdza ona naturę wyróżniającą i indywidualizującą rodzajnika *ho*, który odsyłałby adresatów i czytelników do samego Mojżesza¹⁹. W całej mozaice interpretacyjnej należy jeszcze postawić pytanie o strony mediacji. Jest tu przecież mowa o aniołach, przez których zostało ustanowione

¹⁶ Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 329.

¹⁷ Por. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, s. 213.

¹⁸ Por. L. Cignelli – G.C. Bottini, *L'articolo nel greco biblico*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 41 (1991), § 4.

¹⁹ Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 332.

of the Law was accomplished with the help of two intermediaries: the angels and Moses, and they are mentioned by the author of these words to demonstrate once again the superiority of the promise over the Law.¹⁶

In Galatians 3:20, the noun *mesitēs* – “intermediary”, “mediator”, “guarantor” evokes a figure that stands between two or several people, or between many and one person with the intention of mediating between the parties involved. The entire first part of the Apostle’s statement *ho de mesitēs henos ouk estin* is ambiguous and difficult to translate. It seems that the entire verse is a kind of addition (*parenthesis*) designed to develop the idea of a “intermediary.”¹⁷ The aforementioned interpretation problem primarily concerns the article *ho*, which can be perceived as general and referring to the “intermediary” as such, or as anaphoric and distinguishing¹⁸. In the latter case, reference would be made to the context of v. 3,19 in order to expand the subject of mediation. In any case, there is a second problem of interpretation concerning the genitive *henos* – “one”, which can refer to the noun *mesitēs* and be interpreted as *genitivus* possessivus (in translation this should be rendered by: “this intermediary is therefore not the intermediary of one person”). The second option assumes a reference to the verb and the perception of *henos* as *genitivus* relationis (then the whole would adopt the wording: “this intermediary is therefore not needed for one person”) and this interpretive path seems to better emphasize the role that *mesitēs* had to fulfill in relation to the parties, but it also confirms the distinctive and individualizing nature of the *ho* article, which would refer the addressees and readers to Moses himself.¹⁹ In the entire interpretative patchwork, the question of the parties to the mediation must still be raised. There is, after all, reference

¹⁶ Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, p. 329.

¹⁷ Cf. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, p. 213.

¹⁸ Cf. L. Cignelli – G.C. Bottini, *L’articolo nel greco biblico*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 41 (1991), § 4.

¹⁹ Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, p. 332.

Prawo przez rękę Mojżesza, z drugiej zaś strony należałoby umieścić lud. Jeśli się przyjmie, że Apostołowi zależało, by jeszcze raz podkreślić status niższości Prawa względem obietnicy, bo przecież Prawo mogło tylko pośrednio pochodzić od Boga i właśnie dlatego tak bardzo została podkreślona rola „pośrednika”. W nowszych dociekaniach na ten temat autorzy odwołują się do Filona z Aleksandrii i jego koncepcji stworzenia człowieka z pomocą współpracowników²⁰. Według Filona Bóg miał dać początek jedynie tej części człowieka, która go nakłania do cnoty, a nie do występku i niedoskonałości. Za nie mieli by być odpowiedzialni współpracownicy. Podobnie miało by to wyglądać przy przekazywaniu Prawa przez Boga Jego ludowi. On sam miałby niejako nadać bieg Prawu, lecz jego spisanie i przekazanie ludowi miało zostać scedowane na aniołów²¹. Jakkolwiek przytoczone rozwiązanie jest interesujące i zdaje się harmonizować z obrazem przedstawionym przez samego Pawła, to zdanie zawarte w drugiej części wersetu nieco studzi entuzjazm. Słowa: *ho de Theos heis estin* – „ale Bóg jest jeden”, pobrzmiewające formułą wyznania wiary Ludu Pierwszego Przymierza, według niektórych nie trącą rozwiązaniem *crux interpretum*. Jest jednak rzeczą oczywistą, że słowa te oddają monoteistyczną koncepcję judaizmu, którą zresztą podziela również Apostoł (zob. 1Kor 8,6; Rz 3,30), zatem ten swoisty dodatek o jedyności Boga w zamyśle św. Pawła zapewne miał być akordem wieńczącym dotychczasowy wywód. Właściwie jedno słowo przekonuje o takim właśnie podejściu autora: *heis* – „jeden”. Liczebnik ten odwołuje się jedyności Boga, ale też w sposób pośredni przypomina, że to ten sam Bóg jest Bogiem obietnicy i Bogiem Prawa. Gdy więc św. Paweł mówi, że pomiędzy obietnicą i Prawem istnieje pewien dystans (3,19-20), to nie neguje boskiego pochodzenia Prawa i w konsekwencji nie antagonizuje obietnicy i Prawa (por. Ga 3,21). Swoją drogą, Prawo, odgrywające pozytywną rolę w Historii Zbawienia,

²⁰ Por. *De Opificio* 69-75; *De Confusione* 168-183; *De Fuga* 68-72; *De Mutatione* 30-32.

²¹ Zob. S. Norgaard, *Paul and the Provenance of Law. The Case of Galatians 3,19-20*, „ZNW” 105 (2014), s. 74-79.

to the angels through whom the Law was established by the hand of Moses, while on the other side one would have to place the people. If one assumes that the Apostle was keen to emphasise once again the inferiority status of the Law vis-à-vis the promise, after all, the Law could only come indirectly from God, which is precisely why the role of the ‘intermediary’ was emphasised so much. In more recent explorations on the subject, authors refer to Philo of Alexandria and his concept of the creation of man with the help of collaborators.²⁰ According to Philo, God was to give rise only to that part of man which impels him to virtue, not to transgression and imperfection. For these, collaborators were to be responsible. The same was to be true of God’s handing down the Law to His people. He himself would, as it were, give the course of the Law, but its writing down and handing over to the people was to be ceded to the angels.²¹ Although the quoted solution is interesting and seems to harmonise with the picture presented by Paul himself, the sentence in the second part of the verse somewhat dampens the enthusiasm. The words: *ho de Theos heis estin* – “but God is one”, echoing the formula of the creed of the people of the First Covenant, do not, according to some, trump the solution of *crux interpretum*. However, it is obvious that these words reflect the monotheistic concept of Judaism, which is also shared by the Apostle (see 1 Cor 8: 6; Rom 3:30), so this peculiar addition about the singularity of God was probably intended by St Paul as a chord to round off the argument so far. Actually, one word convinces about the author’s approach: *heis* – “one”. The numeral refers to the singularity of God, but also indirectly reminds us that it is the same God who is the God of promise and the God of the Law. So when St Paul says that there is a distance between the promise and the Law (3:19-20), he is not denying the divine origin of the Law and consequently not antagonising the promise and the Law (cf. Gal

²⁰ Cf. *De Opificio* 69-75; *De Confusione* 168-183; *De Fuga* 68-72; *De Mutatione* 30-32.

²¹ See: S. Norgaard, *Paul and the Provenance of Law. The Case of Galatians 3,19-20*, „ZNW” 105 (2014), pp. 74-79.

pojawiło się później, zostało ustanowione przez pośrednika i było ograniczone czasowo (zob. Ga 4,1).

JEDNOŚĆ WIERZĄCYCH W GA 3,28

Perykopa Ga 3,26-29 rozpoczyna się od umieszczonego w pozycji emfaticznej słowa *pantes* – „wszyscy”, które odnosi się zarówno do adresatów listu, jak i do wszystkich wierzących²². Zaczynając pisać o nowym statusie wierzących, Apostoł przechodzi z 1. osoby („my”) na 2. osobę („wy”) liczby mnogiej. W takim zabiegu literackim chodzi nie tylko o bezpośrednie zwrócenie się do adresatów, którzy pochodzili spośród pogan, ale o stwierdzenie, że godność synostwa Bożego nie jest zarezerwowana tylko dla Żydów, ponieważ zmiana religijnej sytuacji w Izraelu umożliwiła zaistnienie takiej zmiany wśród wszystkich ludzi²³. Wersety 26-29 należy scharakteryzować inaczej niż wyżej omawiane. Midraszowo-biblijna argumentacja przechodzi tutaj w bardziej osobistą (*hymeis* – „my”) i traci aktualnością nowej tożsamości ochrzczonych, która wyrażona została poprzez *reductio ad unum* (*pantes, hymeis – heis*). Wszystko tutaj przemawia za i ilustruje nowy status wierzących: Boże synostwo, chrzest, jedność w Chrystusie, przynależność, pochodzenie od Abrahama. W szczególności ww. 26 i 28b uzupełniają się nawzajem (również na zasadzie sekwencji epifora-anafora)²⁴:

²² Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 350; E. Burton de Witt, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians* (ICC), T.T. Clark, Edinburgh 1977, s. 202. Inaczej: F.J. Matera, *Galatians* (Sacra Pagina Series 9), The Liturgical Press, Collegeville 1992, s. 143-144, który twierdzi, że Paweł zwraca się tylko do adresatów.

²³ Por. F. Mickiewicz, *Poddanie pod straż Prawa oraz wolność synów Bożych – dwa etapy Historii zbawienia według Ga 3,23-4,7*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 25 (2012) nr 1, s. 191.

²⁴ Por. L. Giuliano, *Un paradigma inesplorato. Retorica e teologia del numerale UNO nelle lettere di Paolo* (Supplementi alla Rivista Biblica 61), EDB, Bologna 2016, s. 79-80.

3:21). For its part, the Law, which plays a positive role in Salvation History, came later, was instituted by an intermediary and was limited in time (cf. Gal 4:1).

UNITY OF BELIEVERS IN GALATIANS 3:28

The pericope Gal 3:26 -29 begins with the word *pantes* – “all” placed in an emphatic position, which refers both to the addressees of the letter and to all believers.²² As he begins to write about the new status of believers, the Apostle switches from the 1st person (‘we’) to the 2nd person (‘you’) plural. In such a literary procedure, the point is not only to address directly the addressees who came from among the Gentiles, but to state that the dignity of God’s sonship is not reserved only for Jews, since the change in the religious situation in Israel made it possible for such a change to occur among all people.²³ Verses 26-29 should be characterized differently from those discussed above. The Midrashic-biblical reasoning here shifts to a more personal one (*hymeis* – “we”) and trumpets the actuality of the new identity of the baptized, which is expressed through *reductio ad unum* (*pantes, hymeis – heis*). Everything here speaks for and illustrates the new status of believers: God’s sonship, baptism, unity in Christ, belonging, descent from Abraham. In particular, vv. 26 and 28b complement each other (also on the basis of the epiphora-anaphora sequence)²⁴:

²² Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, p. 350; E. Burton de Witt, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians* (ICC), T.T. Clark, Edinburgh 1977, p. 202. In other words: F.J. Matera, *Galatians* (Sacra Pagina Series 9), The Liturgical Press, Collegeville 1992, pp. 143-144, who claims that Paul addresses only the addressees.

²³ Cf. F. Mickiewicz, *Poddanie pod straż Prawa oraz wolności synów Bożych – dwa etapy Historii zbawienia według Ga 3,23-4,7*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 25 (2012) No. 1, p. 191.

²⁴ Cf. L. Giuliano, *Un paradigma inesplorato. Retorica e teologia del numerale UNO nelle lettere di Paolo* (Supplementi alla Rivista Biblica 61), EDB, Bologna 2016, pp. 79-80.

w. 26: *Wszyscy bowiem jesteście synami Bożymi – w Chrystusie Jezusie.*

dzięki tej wierze

w. 28b: *Wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie.*

Werset 3,28 z punktu widzenia retoryki wydaje się stanowić kulminację: ktoś jest dzieckiem Bożym, ponieważ jest jednym w Chrystusie Jezusie. Akcent pada zatem na ostatni element nowości w porównaniu z w. 26. Lepiej, należy stwierdzić, koncepcja wyrażona w w. 28b dodaje cokolwiek do wyrażenia w w. 26. Paweł za ogólnym stwierdzeniem (w. 26) umieszcza szczegółowe (w. 28a), a następnie – kolejne ogólne (w. 28b).

W wypowiedzi zawartej w w. 3,26: *hyioi Theou este* – „jesteście synami Bożymi” dopełniacz *Theou* wskazuje na pochodzenie lub przynależność²⁵. Apostoł stwierdził już wcześniej, że on sam i każdy chrześcijanin w momencie chrztu świętego, uzyskali nową tożsamość, a na mocy wiary żyją w komunii ściśle zjednoczeni z Chrystusem (2,19-20) i jak On żyje dla Boga, tak i wierzący są wezwani do tego, by żyć dla Boga²⁶. Zażyłość, której początkiem był chrzest zostanie w dalszej argumentacji nazwana przez św. Pawła *hyiothesia* – „przybrany synostwem”. Z racji na fakt, że chrześcijanin oddaje się pod przewodnictwo Ducha jako dziecko Boże, ma udział w dzieństwie Ojca, współdziedziectwo z Pierworodnym (por. Ga 5,24-25; Rz 8,17) i może kształtować się na Jego podobieństwo (por. Ga 3,28-29; Rz 4,16-18; 8,17). Sekwencja wymienionych dotąd tekstów pozwala na odniesienie ich do tematu wybrania Izraela i nazywania go „synem” przez samego Boga w narracji o *exodusie*: „A ty wtedy

²⁵ Por. F. Blass – A. Debrunner – F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, §1621.2, s. 232-233.

²⁶ Por. W. Thüsing, *Gott und Christus in der paulinischen Soteriologie. Per Christum in Deum. Das Verhältnis der Christozentrik zur Theologie* (NANF 1), Münster 1986, s. 61.

powiesz do faraona: «To mówi Pan: Synem moim pierworodnym jest Izrael»” (Wj 4,22). Motyw ten powraca wielokrotnie zarówno w Starym Testamencie, jak i w literaturze intertestamentalnej, tam gdzie następuje odwołanie do *exodusu* (zob. Pwt 14,1; 32,5-6. 19-22; Iz 1,2-4; 30,9; 63,8; Oz 1,10; 2,11; 11,1; Mdr 12,7.21; 16,10.21.26; 18,3; 19;6; Syr 36,17), a jest desygnatem przywileju zarezerwowanego dla Izraela jako ludu Bożego, który został wyzwolony z niewoli w Egipcie i znajduje się pod szczególną Bożą opieką. Właśnie jako syn Izrael doświadczał zażyłości i więzi z Bogiem jako Ojcem, które nie były wówczas dane innemu narodowi. Również w Iz 63, gdzie wybrzmiewa wołanie o pomoc w czasie doświadczenia można znaleźć echo wybrania Izraela: „Powiedział On: «Na pewno ci są moim ludem, synami, którzy Mnie nie zawiodą!» I stał się dla nich wybawicielem w każdym ich ucisku” (Iz 63,8-9a). Wydaje się, że Apostoł i w tym miejscu swojej argumentacji zaczerpnął z tradycji ludu Pierwszego Przymierza, konkretnie z historii *exodusu*, by przedstawić koleje losu chrześcijan jako „kondycji wyjścia”²⁷. Zażyłość wiary jest dla św. Pawła czynnikiem decydującym nie tylko w kwestii tożsamości chrześcijanina, ale wnosi też pewien dynamizm relacji. Złożenie przyimkowe *dia tēs pisteōs* – „przez wiarę” jest w tym kontekście uzupełnione o kolejne: *en Christō(i) Iēsou* – „w Chrystusie Jezusie”. Całość wypowiedzi nie oznacza zatem: „przez wiarę w Chrystusa Jezusa”, lecz „przez wiarę w Chrystusie Jezusie”. Warto podkreślić, że poprzez użycie przyimka *en* – „w”, Paweł oznajmia, że Chrystus jest miejscem, w którym człowiek staje się synem Bożym²⁸. Myśl ta zostanie dodatkowo wyjaśniona w w. 3,27, gdzie wybrzmiewają słowa: *hosoi gar eis Christon ebaptisthēte, Christon enedysasthe*, a który dosłownie można przetłumaczyć: „Wy bowiem, którzy zostaliście zanurzeni w Chrystusa, przyoblekliście Chrystusa”.

Przyjęcie wiary dokonuje się przez wszystkich oczywiście poprzez chrzest. W wersecie 3,27 zaimkowi korelatywnemu ilościowemu *hosoi* – „wy wszyscy” odpowiada *pantes* z poprzedniego wersetu,

²⁷ Por. D. Sztuk, *Pomiędzy mnemohistorią i apokaliptyką*, s. 134-147.

²⁸ Por. F.J. Matera, *Galatians*, s. 142.

of the privilege reserved for Israel as God's people, who were freed from slavery in Egypt and are under God's special care. It was as a son that Israel experienced an intimacy and relationship with God as Father that was not given to any other nation at the time. Also in Is 63, where the cry for help during the time of experience resounds, an echo of Israel's election can be found: "He said: "For he said, "Surely they are my people, children who will not deal falsely." And he became their Savior." (Is 63:8-9a). The Apostle seems to have drawn from the tradition of the people of the First Covenant, specifically from the story of the exodus, at this point in his argument as well, in order to present the turn of events for Christians as a "condition of *exodus*."²⁷ The intimacy of faith is for St Paul not only a decisive factor in the question of the identity of the Christian, but also brings a certain dynamism to the relationship. The prepositional phrase *dia tēs pisteōs* – 'through faith' is in this context supplemented by another: *en Christō(i) Iēsou* – 'in Christ Jesus'. The whole statement does not therefore mean: "through faith in Christ Jesus", but "by faith in Christ Jesus". It is noteworthy that by using the preposition *en* – 'in', Paul announces that Christ is the place where man becomes a son of God.²⁸ This idea will be further explained in v. 3.27, where the words: *hosoi gar eis Christon ebaptisthēte, Christon enedysasthe* resound, and which can be literally translated: "For all of you who were baptized into Christ have clothed yourselves with Christ."

Adoption of the faith is made by everyone, of course, through baptism. In verse 3.27, the quantitative correlative pronoun *hosoi* – "all of you" corresponds to the *pantes* from the previous verse, which does not narrow the scope of the impact of the claim of universal character in v. 3,26, but is its confirmation and additional description. The Apostle uses the aorist of the passive voice of *ebaptisthēte*, the primary meaning of which can be rendered by "you have been immersed", while in the figurative-ritual sense: "to be washed",

²⁷ Cf. D. Sztuk, *Pomiedzy mnemohistorią i apokaliptyką*, pp. 134-147.

²⁸ Cf. F.J. Matera, *Galatians*, p. 142.

który nie zawęża zakresu oddziaływania twierdzenia o charakterze uniwersalnym z w. 3,26, lecz jest jego potwierdzeniem i dodatkowym opisem. Apostoł używa aorystu strony biernej *ebaptisthēte*, którego podstawowe znaczenie można oddać przez „zostaliście zanurzeni”, zaś w w sensie przenośno-rytualnym: „zostać obmytym”, „zostać oczyszczonym”, „zostać ochrzczonym”²⁹. Św. Paweł pisze, że chrzest jest zanurzeniem *eis Christōi* „w Chrystusa”, co należy jednak też rozumieć jako przejście z jednej sfery władzy do drugiej. Podczas gdy osoba ochrzczona znajdowała się wcześniej w sferze władzy grzechu, innych bogów lub Prawa, tj. żydowskich ustaw i przykazań, wraz z chrztem wchodzi w sferę oddziaływania Chrystusa, który teraz staje się jej Panem. W Rz 6,3-4, pisany nieco później niż List do Galatów, Apostoł wyjaśnia, że ten rytuał symbolizuje zanurzenie w Chrystusa, a ściślej – w Jego śmierć, która prowadzi do życia. W Ga 3,27 wyjaśnia on dodatkowo, że to zanurzenie w Chrystusa oznacza zarazem przyobleczenie się w Chrystusa. Jeśli chodzi o sam rytuał chrztu, można jedynie domniemywać, że był on prawdopodobnie związany z nałożeniem białej szaty chrzcielnej (por. Ap 6,11; 7,9.13; 22,14; 3,5.18; 4,4). Jeśli był to chrzest z wody, z zanurzeniem ochrzczonego, prawdopodobnie poprzedzało go zdjęcie ubrania, które nawiązywało do starotestamentalnego obrazu zdejmowania starych ubrań i nakładania nowych na znak wewnętrznej przemiany (por. np. Iz 52,1; 61,10). Jednak użycie czasownika *enedysasthe* – „wkładać”, „przyoblekać” niekoniecznie musi oznaczać obrzęd włożenia szaty chrzcielnej, ponieważ może również po prostu wskazywać na bliższy związek osoby z „ubraniami”, które całkowicie ją otaczają. W ten sposób o przyodziewaniu się w szatę zbawienia, sprawiedliwości, wstydu itp. mówi się również w różnych tekstach Septuaginty, gdzie używany jest ten sam czasownik (por. 2Krn 6,41 LXX; Iz 59,17 LXX; Hi 8,22 LXX; 29,14 LXX; Ps 34,26 LXX; 131,9 LXX). Dość redukcyjna byłaby sugestia niektórych autorów, że Paweł mógł dokonać kontekstualizacji rzymskiego zwyczaju ubierania się młodzieńca

²⁹ Por. R. Popowski *Wielki słownik grecko-polski*, ad vocem, s. 90-91.

“to be cleansed”, “to be baptised.”²⁹ St Paul writes that baptism is an immersion of *eis Christōi* “in Christ”, which, however, should also be understood as a transition from one sphere of authority to another. Whereas the baptised person was previously in the sphere of the authority of sin, other gods or the Law, i.e. the Jewish laws and commandments, with baptism he enters the sphere of influence of Christ, who now becomes his Lord. In Romans 6:3-4, written slightly later than the Letter to the Galatians, the Apostle explains that this ritual symbolises immersion into Christ, or more precisely into His death, which leads to life. In Galatians 3:27, he further explains that this immersion into Christ signifies, at the same time, the clothedness with Christ. As far as the baptismal ritual itself is concerned, it can only be surmised that it was probably associated with the imposition of the white baptismal robe (cf. Rev 6:11; 7:9.13; 22:14; 3:5.18; 4:4). If it was a baptism of water, with immersion of the baptised person, it was probably preceded by the removal of clothes, which alluded to the Old Testament image of taking off old clothes and putting on new ones as a sign of inner transformation (cf. e.g. Is 52:1; 61:10). However, the use of the verb *enedysasthe* – ‘to put on’, ‘to clothe’ – does not necessarily imply the rite of putting on a baptismal garment, as it may also simply indicate the close relationship of a person with the ‘garment’ that completely surrounds him or her. In this way, clothed in a garment of salvation, righteousness, shame, etc. is also referred to in various Septuagint texts where the same verb is used (cf. 2Ch 6:41 LXX; Is 59:17 LXX; Hi 8:22 LXX; 29:14 LXX; Ps 34:26 LXX; 131:9 LXX). It would be rather reductive for some authors to suggest that Paul may have contextualised the Roman custom of dressing a young man coming of age in the so-called “*toga virilis*”³⁰. Then *Christon enedysasthe* would mean becoming a mature Christian (cf. Eph 4:13), and the Apostle rather wishes to emphasize belonging to Christ and

²⁹ Cf. R. Popowski *Wielki słownik grecko-polski*, ad vocem, pp. 90-91.

³⁰ Cf. J.A. Harrill, *Coming of Age and Putting on Christ: The Toga Virilis Ceremony, Its Paraenesis, and Paul’s Interpretation of Baptism in Galatians*, „*Novum Testamentum*” 44 (2002) No. 3, pp. 252-277.

osiągającego pełnoletność w tzw. „togę *virilis*”³⁰. Wówczas *Christon enedysasthe* oznaczałoby stać się dojrzałym chrześcijaninem (por. Ef 4,13), a Apostołowi raczej zależy tutaj na podkreśleniu przynależności do Chrystusa i bycia zanurzonym w Jego życiu. Wspomniana nowa rzeczywistość wytwarza jedność i wyjątkową tożsamość wszystkich chrześcijan: są „jedno”, ponieważ wszyscy są upodobnieni do Chrystusa. Determinuje to egzystencjalne przewyciężenie wszelkich różnic i umożliwia powstanie nowego wymiaru, w którym wszyscy, pomimo osobistej różnorodności, podejmują trud „myślenia kategoriami Jezusa Chrystusa” (por. Flp 2,5: *touto froneite*).

Wraz z chrztem i przyobleczeniem się w Chrystusa, nowość egzystencji chrześcijańskiej w Ga 3,28 zostaje przedstawiona w kategoriach etnicznych, społecznych i płci. Podczas gdy z perspektywy powierzchowności wszystkie różnice pozostają, z duchowego punktu widzenia zostają one wyeliminowane. Apostoł daje temu wyraz zestawiając na zasadzie antytezy poszczególne kategorie ludzi. Niektórzy zwracają uwagę na zbieżność zachodzącą pomiędzy zestawieniem Pawłowym w Ga 3,28 i modlitwą sięgającą czasów judaizmu rabinicznego, w której wybrzmiewa dziękczynienie skierowane do Boga za to, że nie jest się poganinem, niewolnikiem, ani kobietą³¹. Jakkolwiek zbieżność ta pozostaje sugestywna, to nie znajduje ona podstaw w refleksji Nowego Testamentu, a sama modlitwa jest datowana na czas po napisaniu Nowego Testamentu³². Wprowadzeniem do antytez jest złożenie *ouk eni* – „nie ma już”, w którym przeczeniu *ouk* towarzyszy partykuła *eni*, będąca zamiennikiem *enestin* – „być w czymś”, „być wśród czegoś”, przy czym wobec pierwszych dwóch par autor listu użył przeczenia *ouk eni... oude*, podczas gdy w przypadku trzeciej pary przeciwstawnie zestawionych terminów ma się do czynienia z nieco inaczej wyrażonym przeczeniem: *ouk eni...*

³⁰ Por. J.A. Harrill, *Coming of Age and Putting on Christ: The Toga Virilis Ceremony, Its Paraenesis, and Paul's Interpretation of Baptism in Galatians*, „Novum Testamentum” 44 (2002) nr 3, s. 252-277.

³¹ Por. Strack – Billerbeck III, s. 559-562

³² Por. R. Longenecker, *Galatians*, s. 157

being immersed in His life. This new reality produces the unity and unique identity of all Christians: they are “one” because they are all Christlike. This determines the existential overcoming of all differences and enables the creation of a new dimension in which everyone, despite personal diversity, undertakes the effort to “think in terms of Jesus Christ” (cf. Flp 2,5: *touto froneite*).

Along with baptism and being clothed in Christ, the newness of Christian existence in Gal 3:28 is presented in terms of ethnicity, society and gender. While from a superficial perspective all differences remain, from a spiritual point of view they are eliminated. The Apostle demonstrates this by juxtaposing the different categories of people as antithesis. Some have drawn attention to the parallel between Paul’s juxtaposition in Gal 3:28 and a prayer dating back to rabbinic Judaism, in which thanksgiving is expressed to God for not being a Gentile, a slave or a woman.³¹ Although this coincidence remains suggestive, it has no basis in the reflection of the New Testament, and the prayer itself is dated to the time after the New Testament was written.³² The introduction to the antithesis is the compound *ouk eni* – ‘there is no more’, in which the negation *ouk* is accompanied by the participle *eni*, which is a substitute for *enestin* – ‘to be in something’, ‘to be in the midst of something’, while in the case of the first two pairs the author of the letter uses the negation *ouk eni... oude*, while in the case of the third pair of contrasting terms we are dealing with a slightly differently expressed negation: *ouk eni... kai*, which indicates, according to some scholars, an evident Paul’s addition to the pre-existing baptismal formula.³³ In the New Testament, *enestin* occurs with the negation of *ouk* and then means: “there is no.”³⁴

In the first statement, St Paul states: *ouk eni Ioudaios oude Hellēn* – ‘there is no longer a Jew or a Greek’. The term *Ioudaios*, which is

³¹ Cf. Strack – Billerbeck III, pp. 559-562

³² Cf. R. Longenecker, *Galatians*, p. 157

³³ Cf. H.D. Betz, *Galatians*, p. 182.

³⁴ Cf. R. Popowski *Wielki słownik grecko-polski*, ad vocem, p. 200.

kai, co wskazuje – zdaniem niektórych uczonych – na ewidentny dodatek Pawłowy do istniejącej już wcześniej formuły chrzcielnej³³. W Nowym Testamencie *enestin* występuje z przeczeniem *ouk* i wówczas oznacza: „nie ma”³⁴.

W pierwszym zestawieniu św. Paweł stwierdza: *ouk eni Ioudaios oude Hellēn* – „nie ma już Żyda ani Greka”. Termin *Ioudaios*, który w Nowym Testamencie został użyty 179 razy, a w listach Pawłowych 26 razy, zgodnie z Ga 2,13-15, podkreśla to, co jest istotne, co jest typowe dla Żyda, czyli fizyczną przynależność do narodu wybranego i religijną przynależność do ludzi wierzących w jedyne prawdziwego Boga i przestrzegających Jego praw. Dla Pawła prawdziwym Żydem jest ten, kto przestrzega dokładnie całego prawa i tradycji (Ga 1,13-14; Rz 2,17.25-29; 3,27-29; 1Kor 9,20), stąd też można powiedzieć, że termin ten w kontekście Listu do Galatów posiada nie tylko konotację rasową, ale przede wszystkim religijną. Przy czym trzeba podkreślić, że dwa aspekty, zgodnie z Ga 2,15, nie są w żaden sposób rozdzielne³⁵. W przeciwieństwie do *Ioudaios*, termin *Hellēn* wskazuje przede wszystkim na narodowość – „Greka”. W Liście do Galatów termin ten pojawia się tylko dwa razy (2,3; 3,28) zaś sama formuła „nie ma Żyda ani Greka”, z niewielkimi zmianami wynikającymi z różnych kontekstów, jest bardzo powszechna zarówno w listach Pawłowych (Rz 1,16; 2,9.10; 3,9; 10,12; 1Kor 1,24; 10,32; 12,13; Ga 3,28; Kol 3,11), jak i w Dziejach Apostolskich (Dz 14,1; 18,4; 19,10. 17). Została ona prawdopodobnie ukuta na wzór hellenistycznego sloganu: „Grecy i barbarzyńcy”³⁶. Różni się jednak od niego przede wszystkim treścią, ponieważ nie wskazuje na prostą charakterystykę społeczno-polityczno-kulturową, ale także na konotację religijną. Jednak najbliższy kontekst Pawłowej wypowiedzi jasno daje

³³ Por. H.D. Betz, *Galatians*, s. 182.

³⁴ Por. R. Popowski *Wielki słownik grecko-polski*, ad vocem, s. 200.

³⁵ Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 356-357.

³⁶ Por. D.W. B. Robinson, „The Distinction between Jewish and Gentile Believers in Galatians”, „Australian Biblical Review” 13 (1965), s. 29-48; H.D. Betz, *Galatians*, s. 191.

used 179 times in the New Testament and 26 times in Paul's letters, according to Galatians 2:13-15, emphasises what is essential, what is typical of a Jew, i.e. physical belonging to the chosen people and religious belonging to people who believe in the one true God and keep His laws. For Paul, a true Jew is one who observes exactly the whole law and tradition (Galatians 1:13-14; Romans 2:17.25-29; 3:27-29; 1 Corinthians 9:20), hence it can be said that the term in the context of the Letter to the Galatians has not only a racial connotation, but above all a religious one. At the same time, it must be emphasised that the two aspects, according to Galatians 2:15, are in no way separable.³⁵ Unlike *Ioudaios*, the term *Hellēn* refers primarily to nationality – “Greek”. In the Letter to the Galatians the term appears only twice (2:3; 3:28) while the formula ‘there is neither Jew nor Greek’ itself, with slight variations due to different contexts, is very common both in Paul's letters (Rom. 1:16; 2:9.10; 3:9; 10:12; 1 Cor. 1:24; 10:32; 12:13; Gal. 3:28; Col. 3:11) and in the Acts of the Apostles (Acts 14,1; 18,4; 19,10. 17). It was probably coined along the lines of the Hellenistic slogan: “Greeks and barbarians.”³⁶ However, it differs primarily in content, as it does not point to a simple socio-political-cultural description, but also to a religious connotation. However, the immediate context of Paul's statement clearly implies that all distinctions and divisions disappear because all have, through faith and baptism, become children of God in Christ Jesus and have indeed become ‘one in Him’.

The second pair of opposites: *ouk eni doulos oude eleutheros* – ‘there is no longer a slave or a free man’ – concerns social structures and is not as common as the previously discussed one: Jew – Greek. However, as Antonio Pitta rightly points out, the abolition of the degrees of social status mentioned by Paul would have caused

³⁵ Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, pp. 356-357.

³⁶ Cf. D.W. B. Robinson, „The Distinction between Jewish and Gentile Believers in Galatians”, „Australian Biblical Review” 13 (1965), pp. 29-48; H.D. Betz, *Galatians*, p. 191.

do zrozumienia, że wszelkie rozróżnienia i podziały zanikają, gdyż wszyscy przez wiarę i chrzest stali się dziećmi Bożymi w Chrystusie Jezusie i rzeczywiście stali się „jednym w Nim”.

Druga para przeciwieństw: *ouk eni doulos oude eleutheros* – „nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego” dotyczy struktur społecznych i nie jest tak powszechna jak poprzednio omawiana: Żyd – Grek. Jednak – jak słusznie zauważa Antonio Pitta – abolicja wymienionych przez Pawła stopni statusu społecznego spowodowałaby upadek ówczesnej cywilizacji grecko-rzymskiej³⁷. W Ga 3,28 słowo *eleutheros* zachowuje, podobnie jak w innych przypadkach, swoje pierwotne znaczenie społeczno-polityczne, także ze względu na paralelizm z *doulos*. Według ówczesnych zwyczajów i norm wolnym był ten, kto mógł sobą dysponować i w *polis* cieszył się prawem głosu, równością w zaszczytach i godnościach, władzą i prawem zabierania głosu na zgromadzeniach publicznych. Tego wszystkiego brakowało niewolnikowi. Z drugiej strony sytuację tego ostatniego pogarszał fakt, że Grecy wierzyli, iż człowiek rodzi się albo niewolnikiem, albo wolnym człowiekiem³⁸. Należy podkreślić, że za drugą parą przeciwieństw stoi nie doktryna wyzwolenia społecznego, ale głoszenie Chrystusa jako Pana, stąd też wynika przekonanie Apostoła, że społeczno-polityczne kategorie „niewolnika” lub „wolnego” nie mają już znaczenia, ponieważ „wszyscy staliśmy się jednym”, „dziećmi Bożymi”, członkami Jego rodziny (por. 1Kor 12,13), w której nie ma już znaczenia bycie niewolnikiem lub wolnym (1Kor 7,17.21-22), ale wzajemna miłość (Ga 5,6.13), „noszenie brzemion jedni drugich” (Ga 6,2). Bycie „jednym w Chrystusie” zniósło sposób myślenia o wolności i niewolnictwie: nie są one unieważnione, ale przezwyciężone w miłości (por. przypadek Filemona)³⁹.

³⁷ Por. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, s. 228.

³⁸ Por. H. Schlier, ἐλεύθερος, w: *Theological Dictionary of the Old Testament II*, s. 487-502.

³⁹ Por. K. Niederwimmer, ἐλεύθερος, w: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento I*, kol. 1152-1155.

the collapse of the Greco-Roman civilisation of the time.³⁷ In Galatians 3:28, the word *eleutheros* retains, as in other cases, its original socio-political meaning, also due to the parallelism with *doulos*. According to the customs and norms of the time, the free man was the one who could dispose of himself and enjoyed the right to vote in the *polis*, equality in honors and dignity, power and the right to speak at public meetings. All this the slave lacked. On the other hand, the situation of the latter was aggravated by the fact that the Greeks believed that man was born either a slave or a free man.³⁸ It should be emphasized that behind the second pair of opposites is not the doctrine of social liberation, but the proclamation of Christ as Lord, hence the Apostle's conviction that the socio-political categories of "slave" or "free" no longer matter, because "we have all become one", "children of God", members of His family (cf. 1 Corinthians 12:13), in which it no longer matters to be a slave or free (1 Corinthians 7:17, 21-22), but to love one another (Galatians 5:6, 13), "to bear one another's burdens" (Galatians 6: 2). Being "one in Christ" abolished the way of thinking about freedom and slavery: they are not invalidated, but overcome in love (cf. the case of Philemon)³⁹.

Most evident in the whole context of this verse, the solstice which testifies to the new time and new condition of the Christian is illustrated by the negation which reads: *ouk eni arsen kai thēly* – 'there is no longer male or female'. The word *arsen* used here occurs a total of 9 times in the New Testament, including 3 times in the expression *arsen kai thēly* (Mt 19:4; Mk 10:6; Gal 3:28). The term generally means 'man' as opposed to 'woman' and thus emphasises the physical appearance of the man in his sexual difference.⁴⁰ In turn, the word *thēlys* occurs only 5 times in the New Testament and always indicates

³⁷ Cf. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, p. 228.

³⁸ Cf. H. Schlier, ἐλεύθερος, in: *Theological Dictionary of the Old Testament* II, pp. 487-502.

³⁹ Cf. K. Niederwimmer, ἐλεύθερος, in: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, et al. 1152-1155.

⁴⁰ Cf. J.B. Bauer, ἄρσεν, in: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, col. 420-421.

Najbardziej ewidentne w całym kontekście tego wersetu przesilenie, które świadczy o nowym czasie i nowej kondycji chrześcijanina jest zilustrowane zaprzeczeniem, które brzmi: *ouk eni arsen kai thēly* – „nie ma już mężczyzny ani kobiety”. Słowo *arsen* użyte tutaj występuje w sumie 9 razy w Nowym Testamencie, w tym 3 razy w wyrażeniu *arsen kai thēly* (Mt 19,4; Mk 10,6; Ga 3,28). Termin ten oznacza ogólnie „mężczyznę” w przeciwieństwie do „kobiety” i w ten sposób podkreśla fizyczny wygląd mężczyzny w jego odmienności płciowej⁴⁰. Z kolei słowo *thēlys* występuje tylko 5 razy w Nowym Testamencie i zawsze wskazuje na „kobietę” w jej odrębności płciowej⁴¹. Należy podkreślić, że Paweł używa tych słów bez rodzajnika, tj. w sensie jakościowym, kładąc nacisk właśnie na fizyczny aspekt dwóch ludzkich płci. Oznacza to również, że Apostoł przywołuje tutaj zdanie z Rdz 1,27 LXX: *arsen kai thēly epoiēsen autous* w sposób dosłowny, tak że zachowuje nie tylko *kai*, ale także rodzaj nijaki obydwu słów. Zaprzeczenie dotyczące natury ludzkiej, podziału płci oraz związanego z tym podziału ról życiowych dotyka najgłębiej wszystkich czytających słowa tego listu. Święty Paweł musiał być świadomy echa tego zaprzeczenia, które dotykało kontekstu społeczeństwa, w którym kobieta nie odgrywała żadnej ważnej roli politycznej, ani religijnej. Za to „w Chrystusie Jezusie” mężczyzna i kobieta powracają do swojej pierwotnej równości i jedności, ponieważ przyobleczeni w Niego, nabywają równe prawa i obowiązki w Kościele, chociaż każdy zgodnie ze swoją specyficzną rolą⁴².

Akordem, który wieńczy trzy następujące po sobie zestawienia i nadaje im właściwy sens jest oświadczenie Apostoła: *pantes gar hymeis heis este en Christō Iēsou* – „wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie”. Tym samym Paweł wyraża przekonanie i zarazem wyjaśnia, że teraz wszystkie podziały przestały istnieć,

⁴⁰ Por. J.B. Bauer, ἄρσεν, w: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, kol. 420-421.

⁴¹ Por. J.B. Bauer, θήλυς, w: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, kol. 1633-1634.

⁴² Por. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, s. 362.

a “woman” in her sexual distinctiveness⁴¹. It should be emphasized that Paul uses these words without an article, i.e. in a qualitative sense, emphasizing the physical aspect of the two human sexes. It also means that the Apostle recalls here the sentence from Genesis 1:27 LXX: *arsen kai thēly epoiēsen autous* in a literal way, so that it preserves not only the *kai*, but also a kind of nondescript of both words. The denial touching human nature, the division of the sexes and the associated division of life roles touches most profoundly all those reading the words of this letter. Saint Paul must have been aware of the echoes of that denial, which touched upon the context of a society in which woman played no important political or religious role. Instead, “in Christ Jesus”, man and woman return to their original equality and unity because, clothed in him, they acquire equal rights and duties in the Church, although each according to his or her specific role.⁴²

The chord that crowns the three juxtapositions that follow and gives them their proper meaning is the Apostle’s statement: *pantes gar hymeis heis este en Christō Iēsou* – “for you are all one in Christ Jesus”. Thus, Paul expresses his conviction and at the same time explains that now all divisions have ceased to exist, because it was Christ who, by virtue of his saving work, overthrew them in all the above-mentioned spheres. He is the center of unity for all and the place where everyone finds the meaning of their own existence, henceforth permeated with the spirit of freedom proper to the child of God.

Verse 3:29 refers both to the claims previously made (3:26-28) and to the whole argumentation carried out in Gal 3:6-28. The conjunction *de* is argumentative and concluding: it closely links v. 29 with the theme of the Christian’s belonging and intimate union with Christ raised in vv. 3,26-28.⁴³ The particle *ei* – “if” introduces into

⁴¹ Cf. J.B. Bauer, θῆλυς, in: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento I*, col. 1633-1634.

⁴² Cf. A.M. Buscemi, *Lettera ai Galati*, p. 362.

⁴³ Cf. A. Pitt, *Lettera ai Galati*, p. 230; A. Vanhoye., *Lettera ai Galati*, p. 131.

ponieważ to właśnie Chrystus na mocy swego dzieła zbawczego obalił je we wszystkich wymienionych wcześniej sferach. To On jest ośrodkiem jedności dla wszystkich i miejscem, w którym każdy odnajduje sens własnej egzystencji, przenikniętej odtąd duchem wolności właściwej dla dziecka Bożego.

Werset 3,29 nawiązuje zarówno do poprzednio wypowiedzianych twierdzeń (3,26-28), jak i do całości argumentacji przeprowadzonej w Ga 3,6-28. Spójnik *de* jest argumentacyjny i podsumowujący: ściśle łączy w. 29 z tematyką przynależności i zażyłej jedności chrześcijanina z Chrystusem poruszoną w wersety 3,26-28⁴³. Partykuła *ei* – „jeżeli” wprowadza w poprzednik zdania warunkowego rzeczywistego: „Jeżeli zatem rzeczywiście [jesteście/należycie do] Chrystusa”⁴⁴. W tym przypadku dopełniacz *Christou* wyraża relację przynależności i zażyłej relacji z Chrystusem⁴⁵, można go też uznać za odpowiednik bardziej znanej Pawłowej formuły: „być w Chrystusie”. Obydwie one wyrażają obiektywną treść ontycznego włączenia chrześcijanina w Chrystusa Jezusa na mocy wiary i chrztu, które jest podstawą tożsamości chrześcijanina. W następniku zdania warunkowego Apostoł zawarł wypowiedź nawiązującą pod względem formalnym i treściowym do głównych argumentów, które pojawiały się w Ga 3,6-28: *ara tou Abraam sperma este, kat' apaggelian klēronomoi* – „to jesteście też potomstwem Abrahama i zgodnie z obietnicą – dziedzicami”. W rzeczy samej, terminy greckie: *sperma*, *apaggelia* i *klēronomoi* są reasumpcją tematów: „synostwa Abrahamowego” (3,7-9), „obietnicy” skierowanej przede wszystkim do jedyne go „potomka” (3,8-16) i „dziedzictwa” przyznanego Abrahamowi nie na mocy Prawa, ale z łaski okazanej przez Boga na mocy wiary i obietnicy (3,18). W ww. 3,26 i 3,27 Paweł kładł nacisk wielość synów. Ale jest tylko jeden Chrystus. Jeśli wszyscy są

⁴³ Por. A. Pitta, *Lettera ai Galati*, s. 230; A. Vanhoye., *Lettera ai Galati*, s. 131.

⁴⁴ Por. M. Zerwick, *Graecitas biblica. Novi Testamenti exemplis illustratur*, (Scripta PIB 92), PIB, Romae 1966⁵, §303-305.

⁴⁵ Por. F. Blass – A. Debrunner – F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, §162,5.7; J.H. Moulton – N. Turner, *Syntax*, s. 207-208.

the predecessor of the conditional real sentence: “If, therefore, you really [are/belong to] Christ”⁴⁴. In this case, the genitive *Christou* expresses the relationship of belonging and intimate relationship with Christ⁴⁵, it can also be considered as the equivalent of the more familiar Paul’s formula: “to be in Christ”. Both express the objective content of the ontical inclusion of the Christian in Christ Jesus by faith and baptism, which is the basis of Christian identity. In the successor to the conditional sentence, the Apostle included a statement referring formally and substantively to the main arguments that appeared in Gal 3: 6-28: *ara tou Abraam sperma este, kat ‘apaggelian klēronomoi* – “So also Abraham “believed God, and it was credited to him as righteousness”. Indeed, the Greek terms *sperma*, *apaggelia*, and *klēronomoi* are a re-assumption of the themes of the “sonship of Abraham” (3: 7-9), the “promise” addressed primarily to the only “descendant” (3: 8-16), and the “inheritance” granted to Abraham not by the Law, but by the grace shown by God by faith and promise (3:18). In vv. 3,26 and 3,27 Paul emphasised the plurality of sons. But there is only one Christ. If all are clothed in Christ, because Christ is not divided, all become one in Christ and thus the multiplicity is transformed into unity.

* * *

The Galatians undoubtedly sought to secure unity with Abraham in order to claim the benefits of the promises made to Abraham and to obtain the promised inheritance. The Judaizzantes argued that in order to achieve this, it was necessary to accept the circumcision required by the Law. The Apostle Paul demonstrates that faith in Christ and baptism establish close bonds between believers and Abraham that are stronger than those resulting from circumcision.

⁴⁴ Cf. M. Zerwick, *Graecitas biblica. Novi Testamenti exemplis illustratur*, (Scripta PIB 92), PIB, Romae 1966⁵, §303-305.

⁴⁵ Cf. F. Blass – A. Debrunner – F. Rehkopf, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, §162,5.7; J.H. Moulton – N. Turner, *Syntax*, pp. 207-208.

przyobleczeni w Chrystusa, ponieważ Chrystus nie jest podzielony, wszyscy stają się jednym w Chrystusie i w ten sposób wielość zostaje przekształcona w jedność.

* * *

Galaci niewątpliwie zabiegali o zapewnienie sobie jedności z Abrahamem w celu zaskarżenia korzyści płynących z obietnic złożonych Abrahamowi i uzyskania obiecanego dziedzictwa. *Iudaizzantes* twierdzili, że aby to osiągnąć, konieczne jest przyjęcie obrzezania wymaganego przez Prawo. Apostoł Paweł wykazuje, że wiara w Chrystusa i chrzest ustanawiają bliskie więzi między wierzącymi i Abrahamem, które są silniejsze niż te wynikające z obrzezania. Zatem przez wiarę i chrzest wierzący należą do Chrystusa, a ponieważ Chrystus jest jedynym potomkiem, którego dotyczy obietnica, wierzący w Chrystusie są „potomkami Abrahama i zgodnie z obietnicą – dziedzicami”. Zatem wartością samą w sobie, a wyrażoną przez proste formy liczebnika *unum* jest włączenie adresatów i wszystkich chrześcijan w krwiobieg Bożych planów, znajdujących swój wyraz w wyznawaniu wiary w jedynego Boga, który wychowuje i zbawia swój lud, ale też prowadzi do komunii życia z Jezusem Chrystusem wszystkich tych, którzy „pochodzą z wiary” (Ga 3,7) i są w szerokim znaczeniu jedynymi potomkami, którym Bóg złożył swoją obietnicę.

Streszczenie

Aby być dziedzicami obietnic złożonych przez Boga Abrahamowi, Galaci zabiegali o zapewnienie sobie jedności z Abrahamem. Upatrujący to bardziej w zewnętrznym zachowaniu Prawa *Iudaizzantes* twierdzili, że konieczne jest przyjęcie obrzezania. W analizowanym fragmencie widzimy, że Apostoł Paweł wykazuje, iż wiara w Chrystusa i chrzest ustanawiają tak bliskie więzi między wierzącymi i Abrahamem, że są one silniejsze niż te wynikające z obrzezania. Już przez wiarę i chrzest chrześcijanie należą do Chrystusa. A to On właśnie jest jedynym potomkiem, którego dotyczy obietnica. Wynika więc z tego jasno, że wierzący w Chrystusa są „potomkami Abrahama i zgodnie z obietnicą – dziedzicami”. Wartością więc, w liście wyrażoną przez proste formy liczebnika *unum*, jest

Thus, through faith and baptism, believers belong to Christ, and since Christ is the only descendant to whom the promise applies, believers in Christ are “Abraham’s descendants and, according to the promise, heirs”. Thus, the value in itself, and expressed by the simple forms of the numeral *unum*, is the inclusion of the addressees and all Christians in the bloodstream of God’s plans, found in their confession of faith in the one God who raises up and saves his people, but also brings into communion of life with Jesus Christ all those who “come by faith” (Gal 3:7) and are, in a broad sense, the only descendants to whom God has made his promise.

Abstract

In order to be heirs to the promises made by God to Abraham, the Galatians sought to ensure their unity with Abraham. Seeing this more in the outward observance of the Law, the *Judaizzantes* argued that it was necessary to accept circumcision. In the passage under review, we see that the Apostle Paul demonstrates that faith in Christ and baptism establish such close ties between believers and Abraham that they are stronger than those resulting from circumcision. Already by faith and baptism Christians belong to Christ. And He is the one descendant to whom the promise applies. So it follows clearly that believers in Christ are “descendants of Abraham and, according to the promise, heirs.” The value, then, in the letter expressed by the simple forms of the numeral *unum*, is the inclusion of the addressees and all Christians in the bloodstream of God’s plans. They find their expression in the confession of faith in the one God who not only raises and saves his people, but also leads into communion of life with Jesus Christ all those who “come by faith” (Galatians 3:7). In this perspective, they are in a broad sense the only descendants to whom God has made His promise.

Keywords: Oneness of God, unity in Christ, unity of Christians, Galatians 3:20.28, Abraham

włączenie adresatów i wszystkich chrześcijan w krwiobieg Bożych planów. Znajdują one swój wyraz w wyznawaniu wiary w jedyne Boga, który nie tylko wychowuje i zbawia swój lud, ale również prowadzi do komunii życia z Jezusem Chrystusem wszystkich tych, którzy „pochodzą z wiary” (Ga 3,7). W tej perspektywie są w szerokim znaczeniu jedynymi potomkami, którym Bóg złożył swoją obietnicę.

Słowa kluczowe: Jedyność Boga, jedność w Chrystusie, jedność chrześcijan, List do Galatów 3,20.28, Ga 3,20.28, Abraham

BIBLIOGRAFIA

- Bauer, Johannes B., ἄρσεν, w: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, kol. 420-421.
- Bauer, Walter, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, K. Aland – B. Aland (red.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988⁶.
- Betz, Hans Dietrich, *Galatians. A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia* (Hermeneia), Fortress Press, Philadelphia 1979.
- Blass, Friedrich – Debrunner Albert – Rehkopf Friedrich, *Grammatica del Nuovo Testamento*, Paideia, Brescia 1982.
- Buscemi, Alfio Marcello, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico* (SBF Analecta 63), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2004.
- Buscemi, Alfio Marcello, *La funzione della Legge nel piano salvifico di Dio in Gal 3,19-25*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 32 (1982), s. 109-132.
- Burton, de Witt Edward, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians* (ICC), T.T. Clark, Edinburgh 1977.
- Cignelli, Lino – Bottini Giovanni Claudio, *L'articolo nel greco biblico*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 41 (1991), s. 159-199.
- Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, Horst Balz – Gerhard Schneider – Omero Soffritti (red.), t. I-II, Paideia Editrice, Brescia 1995.
- Giuliano, Leonardo, *Un paradigma inesplorato. Retorica e teologia del numerale UNO nelle lettere di Paolo* (Supplementi alla Rivista Biblica 61), EDB, Bologna 2016.
- Harrill, J. Albert, *Coming of Age and Putting on Christ: The Toga Virilis Ceremony, Its Paraenesis, and Paul's Interpretation of Baptism in Galatians*, „*Novum Testamentum*” 44/3 (2002) 252-277.
- Korolko, Mirosław, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998².
- Lausberg, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990³.

REFERENCE SOURCES

- Bauer, Johannes B., ἄρσεν, in: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento I*, et al. 420-421.
- Bauer, Walter, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, K. Aland – B. Aland (ed.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988⁶.
- Betz, Hans Dietrich, *Galatians. A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia* (Hermeneia), Fortress Press, Philadelphia 1979.
- Blass, Friedrich – Debrunner Albert – Rehkopf Friedrich, *Grammatica del Nuovo Testamento*, Paideia, Brescia 1982.
- Buscemi, Alfio Marcello, *Lettera ai Galati. Commentario esegetico* (SBF Analecta 63), Franciscan Printing Press, Jerusalem 2004.
- Buscemi, Alfio Marcello, *La funzione della Legge nel piano salvifico di Dio in Gal 3,19-25*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 32 (1982), pp. 109-132.
- Burton, de Witt Edward, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians* (ICC), T.T. Clark, Edinburgh 1977.
- Cignelli, Lino – Bottini Giovanni Claudio, *L'articolo nel greco biblico*, „*Studii Biblici Franciscani Liber Annuus*” 41 (1991), pp. 159-199.
- Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, Horst Balz – Gerhard Schneider – Omero Soffritti (ed.), vol. I-II, Paideia Editrice, Brescia 1995.
- Giuliano, Leonardo, *Un paradigma inesplorato. Retorica e teologia del numerale UNO nelle lettere di Paolo* (Supplementi alla Rivista Biblica 61), EDB, Bologna 2016.
- Harrill, J. Albert, *Coming of Age and Putting on Christ: The Toga Virilis Ceremony, Its Paraenesis, and Paul's Interpretation of Baptism in Galatians*, „*Novum Testamentum*” 44/3 (2002) 252-277.
- Korolko, Mirosław, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warsaw 1998².
- Lausberg, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990³.
- Longenecker, Richard N., *Galatians* (Word Biblical Commentary 41), Word Books Publisher, Dallas 1990, pp. 139-141.
- Matera, Frank J., *Galatians* (Sacra Pagina Series 9), The Liturgical Press, Collegeville 1992.
- Mickiewicz, Franciszek, *Poddanie pod straż Prawa oraz wolności synów Bożych – dwa etapy Historii salvation według Ga 3,23 – 4,7*, „*Warszawskie Studia Teologiczne*” 25/1 (2012), p. 191.
- Moulton, James Hope – Turner Nigel, *A Grammar of New Testament Greek, III: Syntax*, T.T. Clark, Edinburgh 1963.

- Longenecker, Richard N., *Galatians* (Word Biblical Commentary 41), Word Books Publisher, Dallas 1990, s. 139-141.
- Matera, Frank J., *Galatians* (Sacra Pagina Series 9), The Liturgical Press, Collegeville 1992.
- Mickiewicz, Franciszek, *Poddanie pod straż Prawa oraz wolność synów Bożych – dwa etapy Historii zbawienia według Ga 3,23 – 4,7*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 25/1 (2012), s. 191.
- Moulton, James Hope – Turner Nigel, *A Grammar of New Testament Greek*, III: *Syntax*, T.T. Clark, Edinburgh 1963.
- Niederwimmer, Kurt, ἐλεύθερος, w: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, kol. 1152-1155.
- Norgaard, Stefan, *Paul and the Provenance of Law. The Case of Galatians 3,19-20*, ZNW 105 (2014), s. 74-79.
- Pitta, Antonio, *Lettera ai Galati* (Scritti delle Origini Cristiane 9), Edizioni Dehoniane, Bologna 1996, s. 210.
- Popowski, Remigiusz, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1994.
- Robinson, Donald W.B., *The Distinction between Jewish and Gentile Believers in Galatians*, „Australian Biblical Review” 13 (1965), s. 29-48.
- Schlier, Heinrich, ἐλεύθερος, w: *Theological Dictionary of the Old Testament* II, s. 487-502.
- Strack, Hermann L. – Paul Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*. III: *Die Briefe des NT und die Offenbarung Johannis*, Beck, München 1926.
- Sztuk, Dariusz, *Pomiędzy mnemohistorią i apokaliptyką. Pawłowy obraz kondycji „wyjścia” w Rz 8,18-25. Studium egzegetyczno-teologiczne* (Biblica et Theologica TNFS 5), Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego – Instytut Nauk Biblijnych UKSW, Warszawa 2019.
- Theological Dictionary of the Old Testament*, t. I- XV, Helmer Ringgren – Heinz-Josef Fabry – G. Johannes Botterweck (red.), Eerdmanns, Grand Rapids 1977-2012.
- Tiwald, Markus, *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer Argumentation und biblischer Interpretation* (Herders Biblische Studien 52), Herder, Freiburg im Breisgau 2008.
- Thüsing, Wilhelm, *Gott und Christus in der paulinischen Soteriologie. Per Christum in Deum. Das Verhältnis der Christozentrik zur Theologie* (NANF 1), Münster 1986.
- Zerwick, Maximilian, *Graecitas biblica. Novi Testamenti exemplis illustratur* (Scripta PIB 92), PIB, Romae 1966⁵.

- Niederwimmer, Kurt, ἐλεύθερος, in: *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento* I, et al. 1152-1155.
- Norgaard, Stefan, *Paul and the Provenance of Law. The Case of Galatians 3,19-20*, ZNW 105 (2014), pp. 74-79.
- Pitta, Antonio, *Lettera ai Galati* (Scritti delle Origini Cristiane 9), Edizioni Dehoniane, Bologna 1996, p. 210.
- Popowski, Remigiusz, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warsaw 1994.
- Robinson, Donald W.B., *The Distinction between Jewish and Gentile Believers in Galatians*, “Australian Biblical Review” 13 (1965), pp. 29-48.
- Schlier, Heinrich, ἐλεύθερος, in: *Theological Dictionary of the Old Testament* II, pp. 487-502.
- Strack, Hermann L. – Paul Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. III: Die Briefe des NT und die Offenbarung Johannis*, Beck, München 1926.
- Sztuk, Dariusz, *Pomiędzy mnemohistorią i apokaliptyką. Pawłowy obraz kondycji „wyjścia” w Rz 8,18-25. Studium egzegetyczno-teologiczne* (Biblica et Theologica TNFS 5), Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego – Instytut Nauk Biblijnych UKSW, Warsaw 2019.
- Theological Dictionary of the Old Testament*, vol. I- XV, Helmer Ringgren – Heinz-Josef Fabry – G. Johannes Botterweck (ed.), Eerdmanns, Grand Rapids 1977-2012.
- Tiwald, Markus, *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer Argumentation und biblischer Interpretation* (Herders Biblische Studien 52), Herder, Freiburg im Breisgau 2008.
- Thüsing, Wilhelm, *Gott und Christus in der paulinischen Soteriologie. Per Christum in Deum. Das Verhältnis der Christozentrik zur Theologie* (NANF 1), Münster 1986.
- Zerwick, Maximilian, *Graecitas biblica. Novi Testamenti exemplis illustratur* (Scripta PIB 92), PIB, Romae 1966⁵.